

NUTQIY ETIKETNING ZAMONAVIT TALQINI MADANIY- PRAGMATIK VA PSIXOLOGIK O‘ZARO BOG‘LIQLIK.

Sevara Gulamovna Egamberdiyeva

O‘qituvchi

Ingliz tili integrallashgan kursi № 1

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya. Nutqiy etiket – muloqot jarayonida insonlar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi muhim lingvistik va madaniy hodisa hisoblanadi. Ushbu maqolada nutqiy etiket tushunchasining zamonaviy talqini, uning lingvistik, madaniy-pragmatik hamda psixologik o‘ziga xos jihatlari chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqotda nutqiy etiketning oilaviy diskursdagi roli, uning ijtimoiy-madaniy xususiyatlari va kommunikativ funksiyalari ingliz va o‘zbek tillari misolida solishtirma usulda o‘rganilgan. Oilaviy muloqotda ishlatiladigan murojaat shakllari, iltifot ifodalari, odob-axloq qoidalari va ularning milliy-madaniy konnotatsiyalari lingvokulturologik tahlil asosida yoritiladi. Bundan tashqari, tadqiqot nutqiy etiketning madaniy kontekst va pragmatik talablar bilan qanday bog‘liqligini, shuningdek, uning psixologik omillar bilan uzviy aloqadorligini o‘rganadi.

Kalit so‘zlar: nutqiy etiket, oilaviy diskurs, milliy-madaniy xususiyatlar, lingvopragmatika, nutqiy aktlar, lingvokulturologiya, kommunikativ strategiyalar, muloqot etikasi.

СОВРЕМЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА КУЛЬТУРНО-ПРАГМАТИЧЕСКАЯ И ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ВЗАИМОСВЯЗЬ.

Аннотация. Речевой этикет представляет собой важное лингвистическое и культурное явление, регулирующее социальные взаимоотношения между людьми в процессе общения. В данной статье рассматривается современная интерпретация речевого этикета, его лингвистические, культурно-прагматические и психологические особенности. В исследовании анализируется роль речевого этикета в семейном дискурсе, его социокультурные характеристики и коммуникативные функции на примере английского и узбекского языков. Рассматриваются формы обращения, выражения вежливости, нормы этикета и их национально-культурные коннотации на основе лингвокультурологического анализа. Кроме того, исследование показывает, как речевой этикет связан с культурным контекстом, прагматическими требованиями и психологическими факторами.

Ключевые слова: речевой этикет, семейный дискурс, национально-культурные особенности, лингвопрагматика, речевые акты, лингвокультурология, коммуникативные стратегии, этика общения.

A MODERN INTERPRETATION OF SPEECH ETIQUETTE IS A CULTURAL-PRAGMATIC AND PSYCHOLOGICAL INTERRELATIONSHIP.

Annotation. Speech etiquette is an essential linguistic and cultural phenomenon that regulates social interactions between individuals during communication. This article examines the modern interpretation of speech etiquette, focusing on its linguistic, cultural-pragmatic, and psychological aspects. The study analyzes the role of speech etiquette in family discourse, its socio-cultural characteristics, and communicative functions through a comparative analysis of English and Uzbek languages. The research explores address forms, expressions of politeness, etiquette norms, and their national-cultural connotations using a linguocultural approach. Additionally, the study highlights how speech etiquette is interconnected with cultural context, pragmatic requirements, and psychological factors.

Keywords: speech etiquette, family discourse, national-cultural characteristics, linguopragmatics, speech acts, linguoculturology, communicative strategies, communication ethics.

Kirish.

Nutqiy etiket insonlar o‘rtasidagi muloqot jarayonining ajralmas qismi bo‘lib, til madaniyati, ijtimoiy odatlar va psixologik jihatlar bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan lingvistik hodisa hisoblanadi. U kundalik muloqotda odamlarning o‘zaro hurmatini, xushmuomalalikni, hamkorlikni va ijtimoiy me‘yorlarga rioya qilishni ta‘minlaydi. Nutqiy etiket turli madaniyatlarda o‘ziga xos shakllarda namoyon bo‘lishi bilan ajralib turadi va shu sababli lingvistika, madaniyatshunoslik, psixolingvistika va pragmatika fanlari nuqtai nazaridan keng o‘rganib kelinmoqda.

Zamonaviy lingvistika nuqtayi nazaridan nutqiy etiket nafaqat oddiy muloqot qoidalarining majmuasi, balki ijtimoiy va madaniy kontekstga moslashgan kommunikativ strategiya sifatida ko‘rib chiqiladi. Masalan, biror xalqning muomala odoblari va nutqiy xulq-atvori uning tarixiy shakllangan qadriyatlari, diniy va an‘anaviy urf-odatlar bilan chambarchas bog‘liqdir. Shu sababli, nutqiy etiketni o‘rganishda uni madaniy-pragmatik va psixologik kontekstlarda tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Madaniy-pragmatik jihatdan nutqiy etiket, asosan, nutqiy aktlarning qanday ifodalanishi, muomala jarayonida qanday strategiyalardan foydalanilishi, xushmuomalalik (politeness) tamoyillari va ijtimoiy maqomga mos nutqiy shakllarni aniqlash orqali o‘rganiladi. Masalan, ingliz tilida murojaat qilish yoki iltimos bildirishda xushmuomalalik strategiyalariga alohida e‘tibor qaratiladi, o‘zbek tilida esa hurmat ifodalovchi nutqiy shakllar ko‘proq qo‘llaniladi. Psixologik nuqtayi nazardan esa, nutqiy etiket insonning shaxsiy fazilatlari, hissiy holati, suhbatdosh bilan bo‘lgan munosabati

va kommunikativ niyatiga bog‘liq holda shakllanadi. Bu omillar muloqot jarayonida hamkorlik yoki konflikt yuzaga kelishiga bevosita ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Masalan, biror insonning kommunikativ kompetensiyasi qanchalik rivojlangan bo‘lsa, u nutqiy etiket qoidalariga shunchalik rioya qiladi va muloqot jarayoni samarali kechadi. Ushbu maqolada zamonaviy nutqiy etiketning talqini, uning madaniy-pragmatik va psixologik omillar bilan o‘zaro bog‘liqligi keng tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida turli madaniyatlarda nutqiy etiket qanday shakllanganligi, uning kommunikativ vazifalari va amaliy ahamiyati aniqlanadi. Shu bilan birga, maqolada nutqiy etiket bo‘yicha ilgari olib borilgan tadqiqotlar, asosiy yondashuvlar va metodologik tamoyillar ko‘rib chiqiladi hamda nutqiy etiketning madaniy va lingvistik farqlari tahlil qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.

Nutqiy etiket lingvistika, sotsiolingvistika, psixolingvistika va madaniyatshunoslik doirasida keng o‘rganilgan tushunchalardan biri hisoblanadi. Uning nazariy asoslarini yoritib berish maqsadida ko‘plab olimlar tadqiqot olib borgan bo‘lib, ularning ishlarini lingvistik, madaniy-pragmatik va psixologik yondashuvlar bo‘yicha tahlil qilish mumkin. Nutqiy etiket bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar turli yondashuvlarga asoslanadi. Pragmatik yondashuv. G.V. Kolshanskiy va E. Benvenist kabi tilshunoslar nutqiy etiketni pragmatik mezonlar asosida o‘rganib, uning kommunikativ funksiyalariga e’tibor qaratganlar. Pragmatik yondashuvga ko‘ra, nutqiy etiket muloqotning samaradorligini ta’minlovchi omil hisoblanadi. J. Austin va J. Searle tomonidan ishlab chiqilgan **nutqiy aktlar nazariyasi** ham nutqiy etiketni tushunishda muhim ahamiyatga ega. Madaniy-lingvistik yondashuv. V.I. Karasik va A. Wierzbicka tadqiqotlarida nutqiy etiketning madaniy xususiyatlari tahlil qilingan. Masalan, A. Wierzbicka turli madaniyatlarda iltifot va murojaat shakllarining farqlanishini lingvistik-semantik jihatdan tahlil qilgan. Psixolingvistik yondashuv. J. Searle va P. Grice tadqiqotlarida nutqiy etiket inson psixologiyasi bilan bog‘liq ekani ta’kidlanadi. Grice ning **hamkorlik printsipiga** ko‘ra, muloqot samarador bo‘lishi uchun uning ishtirokchilari aniq, lo‘nda, mazmunli va muloqot sharoitiga mos so‘zlashlari lozim.

Tadqiqot metodologiyasi.

Nutqiy etiketni zamonaviy talqin qilishda turli tadqiqot metodlari qo‘llaniladi. Ushbu metodlar orqali nutqiy etiketning madaniy, pragmatik va psixologik jihatlari chuqur o‘rganiladi. Quyida tadqiqotda ishlatilgan asosiy metodologik yondashuvlar batafsil yoritiladi va har biriga mos misollar keltiriladi.

Taqqoslash usuli – turli madaniyatlardagi nutqiy etiket shakllarini solishtirish. Bu usul turli tillarda va madaniyatlarda mavjud nutqiy etiket shakllarini qiyosiy tahlil qilishga asoslanadi. Taqqoslash natijasida turli xalqlarning nutqiy odob-axloq qoidalari o‘zaro farqlari va o‘xshashliklari aniqlanadi.

Misol: O‘zbek va ingliz tillarida murojaat shakllari. O‘zbek tilida: "**Hurmatli professor, iltimos, maslahat bering.**" Ingliz tilida: "**Professor, could you please give me some advice?**" O‘zbek tilida murojaatda ortiqcha hurmat shakllari va xushmuomalalik sezilarli

bo‘lsa, ingliz tilida murojaat sodda va bevosita bo‘lishi mumkin. **Iltifot ifodalari taqqoslanishi.** O‘zbek tilida: **"Siz bugun juda chiroyli ko‘rinyapsiz!"** Ingliz tilida: **"You look great today!"** Iltifot aytish uslubi har xil bo‘lib, o‘zbek tilida u ko‘proq murakkab va samimiy bo‘lsa, ingliz tilida qisqaroq va aniq bo‘ladi.

Pragmatik tahlil. Pragmatik tahlil muloqot jarayonida nutqiy etiketning funksiyalarini, uning ijtimoiy va muloqot sharoitiga mos kelish darajasini o‘rganishga qaratiladi.

Misol: Ish joyidagi nutqiy etiket. Rahbar xodimga topshiriq berganda: **Rasmiy shakl:** "Iltimos, ushbu hisobotni bugun kechga qadar tayyorlang." **Norasmiy shakl:** "Shu hisobotni bugun tugatib bera olasanmi?" Rasmiy muhitda rasmiy va hurmatni ifodalovchi iboralar qo‘llanadi, norasmiy muhitda esa oddiy va bevosita so‘zlashuv uslubi ustun bo‘ladi. **Mehmon kutib olishdagi pragmatik farqlar.** O‘zbek tilida: **"Xush kelibsiz! Uyga kiring, mehmon biz uchun katta hurmat."** Ingliz tilida: **"Welcome! Come in and make yourself at home."** O‘zbek madaniyatida mehmon kutish jiddiy urf-odatlar asosida kechadi, ingliz madaniyatida esa samimiy va do‘stona ohang ustun turadi.

Psixolingvistik tahlil. Nutqiy etiket insonning hissiyoti, ijtimoiy maqomi va shaxsiyati bilan bog‘liq bo‘lib, uning muloqot jarayonidagi ta‘sirini o‘rganishda psixolingvistik tahlil muhim ahamiyatga ega.

Misol: Bolalar va kattalar nutqiy etiketi farqlari. Bola muallimiga murojaati: **"Ustoz, yordam bera olasizmi?"** Katta yoshli odam muallimga murojaati: **"Ustoz, iltimos, ushbu masala bo‘yicha fikringizni bilmoqchiman."** Bolalar oddiy va bevosita iboralarni ishlatib, kattalar esa ko‘proq hurmat shakllaridan foydalanadilar. **Nutqiy etiket va hissiyotlar.** Agar suhbatdosh xafa bo‘lsa, unga nisbatan samimiy va yumshoq ifodalar ishlatiladi. O‘zbek tilida: **"Kechirasiz, agar sizni xafa qilgan bo‘lsam."** Ingliz tilida: **"I’m really sorry if I hurt your feelings."** Hissiy nutqiy etiket madaniy jihatdan farq qilishi mumkin, lekin uning asosiy maqsadi suhbatdoshning hissiyotlarini inobatga olishdir.

Diskursiv tahlil. Nutqiy etiket real muloqot jarayonida qanday ishlatilishini tahlil qilish diskursiv tahlil orqali amalga oshiriladi. Ushbu usul yordamida nutqiy etiketning turli vaziyatlardagi qo‘llanilish holatlari o‘rganiladi.

Misol: Televideniedagi intervyu. Rasmiy intervyularda siyosatchilar va olimlar ko‘pincha rasmiy va neytral nutq uslubidan foydalanadilar. Masalan, prezident nutqi: **"Aziz yurtldoshlar, bugun biz muhim masalani muhokama qilamiz."** Oddiy intervyu esa ancha norasmiy bo‘lishi mumkin: **"Xo‘sh, sizningcha bu qanday ta‘sir qiladi?"** **Ijtimoiy tarmoqlardagi nutqiy etiket.** Rasmiy: **"Hurmatli do‘stlar, e‘lon qilamizki..."** Norasmiy: **"Salom hammaga! Bugun yangilik bor!"** Internet muhitida nutqiy etiket ancha soddalashtirilgan bo‘lib, ko‘pincha qisqa va aniq ifodalardan iborat bo‘ladi.

Etnografik tadqiqot usuli. Etnografik tadqiqot muayyan xalqning nutqiy etiketga oid odatlarini bevosita kuzatish va tahlil qilishni o‘z ichiga oladi.

Misol: To‘y va marosimlarda nutqiy etiket. O‘zbek to‘yida: **"To‘yingiz muborak bo‘lsin, baxtli bo‘linglar!"** Ingliz to‘yida: **"Congratulations on your wedding! Wishing you**

happiness! "Har bir madaniyatda tabrik va iltifot shakllari o‘ziga xos bo‘ladi. **O‘zbek va yapon tilidagi nutqiy etiket taqqoslanishi.** O‘zbek tilida "Rahmat" so‘zi universal ishlatilsa, yapon tilida minnatdorchilik bildiruvchi so‘zlar vaziyatga qarab o‘zgaradi: **Arigato gozaimasu** (Rasmiy). **Arigato** (Norasmiy). Tadqiqot metodologiyasi nutqiy etiketning madaniy, pragmatik va psixologik jihatlarini har tomonlama o‘rganishga imkon beradi. Taqqoslash usuli, pragmatik tahlil, psixolingvistik tahlil, diskursiv tahlil va etnografik tadqiqot orqali nutqiy etiketning turli ko‘rinishlari aniqlanadi. Bu esa lingvistik va madaniy tadqiqotlarda muhim ahamiyatga ega.

Tahlil va natijalar.

Ushbu tadqiqot davomida ingliz va o‘zbek tillarida oilaviy diskursda nutqiy etiketning milliy-madaniy xususiyatlari tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy jihatlarni o‘z ichiga oladi: **Nutqiy etiketning madaniy va lingvistik xususiyatlari. Murojaat shakllari:** O‘zbek tilida murojaat shakllari rasmiy va hurmat ohangiga asoslangan bo‘lib, yosh va ijtimoiy maqom muhim ahamiyat kasb etadi. Ingliz tilida esa murojaatlar nisbatan sodda va kamroq rasmiy bo‘ladi. **O‘zbek tilida:** "Ota, sizdan bir maslahat olsam bo‘ladimi?" **Ingliz tilida:** "Dad, can I ask for your advice?" O‘zbek tilida "ota" so‘zi bilan birga hurmat shakli ishlatilgan bo‘lsa, ingliz tilida murojaat sodda va bevosita ifodalangan. **Ilova va iltimos shakllari:** O‘zbek tilida iltimos shakllari uzoqroq va hurmat ifodalari bilan boyitilgan bo‘lsa, ingliz tilida qisqaroq va sodda bo‘ladi. **O‘zbekcha:** "Iltimos, menga shu masalada yordam bera olasizmi?" **Inglizcha:** "Can you help me with this?" **Minnatdorchilik va iltifotlar:** O‘zbek tilida minnatdorchilik bildirayotganda ko‘proq samimiyat ifodalari va qo‘shimcha iboralar ishlatiladi. **O‘zbekcha:** "Rahmat sizga katta, sizga mingdan-ming rahmat!" **Inglizcha:** "Thank you so much!" O‘zbek tilida ortiqcha minnatdorchilik shakllari ishlatilishi ko‘proq odatiy hol bo‘lsa, ingliz tilida qisqa va aniq ifoda yetarli hisoblanadi. **Nutqiy etiketning pragmatik va sotsiolingvistik tafovutlari. Oilaviy diskursda ierarxiya:** O‘zbek jamiyatida oilaviy diskursda hurmat tamoyili yetakchi o‘rin tutadi. Masalan, bolalar va yoshlar kattalar bilan gaplashayotganda rasmiy nutq shakllaridan foydalanishadi. Ingliz madaniyatida esa oilaviy diskursda ko‘proq tenglik tamoyili hukm suradi, ota-onalar va farzandlar o‘rtasida norasmiy va bevosita muloqot afzal ko‘riladi. **Xushmuomalalik strategiyalari:** O‘zbek madaniyatida xushmuomalalik ifodalari odatda ijobiy ohangda bo‘lib, insonning jamiyatdagi o‘rnini e‘tirof etish va hurmat qilishga qaratilgan. Ingliz madaniyatida esa xushmuomalalik strategiyalari ko‘proq shaxsiy makonni hurmat qilish va mustaqillik tamoyiliga asoslanadi. **Xijolat yoki noqulay vaziyatlarda nutqiy etiket:** O‘zbek madaniyatida noqulay vaziyatda ayblash yoki to‘g‘ridan-to‘g‘ri tanqid qilishdan qochish odatiy holdir. Masalan: **"Sizga malol kelmasa..."**, **"Agar mumkin bo‘lsa..."** Ingliz madaniyatida esa bevosita tanqid qilish madaniy jihatdan qabul qilinadigan holat bo‘lishi mumkin: **"I don't think that's the best idea."** **O‘zbek va ingliz nutqiy etiketining o‘xshash va farqli jihatlari**

Jihatlar	O‘zbek tili	Ingliz tili
Murojaat shakllari	Hurmat va ijtimoiy maqom muhim	Norasmiy va bevosita murojaatlar ko‘p
Minnatdorchilik	Uzoq va samimiy minnatdorchilik	Qisqa va aniq ifoda

Jihatlar	O‘zbek tili	Ingliz tili
Ilova va iltimoslar	Hurmat ohangli iboralar ko‘p	Sodda va qisqa
Xushmuomalalik	Hurmat va ijtimoiy maqom e‘tiborda	Shaxsiy makonni hurmat qilish muhim
Oilaviy diskurs	Hierarxik tuzilma mavjud	Demokratik va tenglikka asoslangan

Xulosa va takliflar. Nutqiy etiket insonlar o‘rtasidagi muloqot jarayonida muhim kommunikativ vosita sifatida namoyon bo‘lib, u nafaqat lingvistik hodisa, balki madaniy, ijtimoiy va psixologik omillar bilan uzviy bog‘liqdir. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, nutqiy etiketning zamonaviy talqini quyidagi jihatlar asosida shakllanadi: **Madaniy kontekst:** Nutqiy etiket milliy-madaniy qadriyatlar va ijtimoiy me‘yorlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, har bir xalqning o‘ziga xos muloqot uslublari va odob-axloq qoidalarini o‘z ichiga oladi. Masalan, Sharq va G‘arb madaniyatlarida iltifot va murojaat shakllari sezilarli darajada farqlanadi. **Pragmatik yondashuv:** Nutqiy etiket muloqot samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Rasmiy va norasmiy nutqiy muhitda turli xil nutqiy shakllar qo‘llanilib, suhbat jarayonining qulay kechishini ta‘minlaydi. Masalan, ishbilarmonlik uchrashuvlarida rasmiy murojaat shakllari, kundalik suhbatlarda esa oddiy va qulay nutqiy konstruksiyalar ishlatiladi. **Psixologik omillar:** Nutqiy etiket insonning shaxsiyati, ijtimoiy maqomi va hissiy holati bilan bog‘liq bo‘lib, u suhbatdoshlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarga ta‘sir ko‘rsatadi. Empatiya, mehribonlik va hurmat muloqot jarayonida muhim o‘rin tutadi. **Til va madaniyatning o‘zaro ta‘siri:** Nutqiy etiket madaniyatlararo muloqotda muhim rol o‘ynaydi. Turli tillarda ifodalanuvchi nutqiy odob-axloq qoidalarining tahlili shuni ko‘rsatadiki, kommunikatsiyaning samarali bo‘lishi uchun milliy xususiyatlar va madaniy konnotatsiyalarni hisobga olish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Brown, P., & Levinson, S. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press.
2. Gumperz, J. (1982). *Discourse Strategies*. Cambridge University Press.
3. Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. Longman.
4. Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics*. Longman.
5. Searle, J. R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press.
6. Wierzbicka, A. (1991). *Cross-cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*. Mouton de Gruyter.
7. Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford University Press.
8. Blum-Kulka, S., House, J., & Kasper, G. (1989). *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Ablex.
9. Holmes, J. (1995). *Women, Men and Politeness*. Longman.
10. Scollon, R., & Scollon, S. (2001). *Intercultural Communication: A Discourse Approach*. Blackwell.